

Tabús, convencions i neurosis en la commemoració del passat

Agustí Colomines

L'autor analitza el paper de les commemoracions com uns conceptes bàsics en la construcció d'una comunitat i que anuncien els preceptes d'una ideologia abstracta en termes concrets i palpables que evoquen respostes emocionals instantànies en tots els estrats de la comunitat.

Per a la majoria dels estudiosos, la memòria i la identitat són dos elements immaterials que de vegades es «materialitzen», per dir-ho així, en forma d'exposicions, de discursos polítics, d'elements simbòlics i de commemoracions. Per a fer-ho és necessari recórrer a algunes estratègies, tant polítiques com discursives, que aconseguixin captar l'interès del públic. Les commemoracions s'han convertit, doncs, en l'exercici més significatiu del desig d'història que expressa l'impuls de la memòria. L'exaltació i l'oblit esdevenen veritables camps de batalla entre totes les memòries possibles. N'han parlat a bastament Tzvetan Todorov i Enzo Traverso, assenyalant els perills d'abusar de la memòria i fer-ne un ús polític indegut.¹ Els obllits, que no són mai innocents, esborren del mapa els esdeveniments, els noms o les persones incòmodes, en un exercici fraudulent de memòria forçada, d'abús polític per substituir una memòria per una altra, incloent-hi la lluita per imposar-la en l'espai públic.² Les exaltacions, que de vegades són també tramposes, tendeixen a presentar el passat d'una manera lineal, sense conflicte, en una mena de relat metahistòric que alimenta la sacralització dels mites. Només quan una societat aconsegueix ser realment lliure i oberta per mirar enrere, sense caure en el punt de vista de la víctima o del criminal, es construeix un discurs compartit de la commemoració. Encara que tots els records si-

1 De Todorov, Tzvetan, *Los abusos de la memoria*, Paidós, Barcelona: 2000 o bé *La memoria, ¿un remedio contra el mal?*, Arcadia, Barcelona: 2010. De Traverso, Enzo, *Els usos del passat: història, memòria, política*, PUV, València: 2006.

2 Ross, Marc Howard (ed.), *Culture and Belonging in Divided Societies: Contestation and Symbolic Landscape*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia: 2009.

guin actes situats, realitzats des d'un cert punt de vista —i en aquest sentit estiguin inevitablement esbiaixats— el mínim que podem exigir als interlocutors que participen en la memòria social és que no inventin ni conreïn mites sobre el passat, ni tampoc pretenguin silenciar les veus que evoquen incòmodes records. «No és tolerable l'intent d'imposar records o oblits obligatoris. Com que un futur compartit en pau només és possible des d'una memòria col·lectiva consensuada, és imprescindible negociar interpretacions comuns del passat des de la voluntat d'una reconciliació en el present».³ D'una altra manera és impossible fer-ho. Hi ha un ordre invisible de l'esperit col·lectiu —vaig escriure en un altre lloc— «que tan sols es manté viu mentre la consciència de realitat diferenciada continuï ben arrelada a la societat i, a més, aquesta en faci ús».⁴

El record emociona i commou però també pertorba. Perquè si la història és el relat de l'espai viscut per persones amb vides reals, bondadoses o miserables, la commemoració és una celebració del passat en termes de revisitació actual dels fets ocorreguts antany sense necessitat de fer-ne un judici sumaríssim. Plantejar l'estudi del passat en termes morals seria, senzillament, un

exercici cognitiu inútil. Seria com acceptar la lectura vitalista del passat que en fan els que van protagonitzar-lo. I és que una cosa és la memòria, com a expressió de la vivència individual, i una altra la història, que és l'anàlisi del passat a partir dels fets coneguts i provats. Quan el 16 d'octubre del 1953 Fidel Castro va pronunciar aquell històric al·legat que acabava amb la contundent sentència de «*la historia me absolverá*», és evident que el fracassat assalt a la caserna de Moncada del 26 de juliol del mateix anys no podia anunci-

ar-nos la dictadura que després fou el castrisme. Encara havien de passar sis anys perquè s'esdevingués la caiguda de Fulgencio Batista i l'entronització de Castro i els seus antics barbutos com a governants. De fet, Castro va haver d'eliminar molts dels seus antics aliats per aconseguir el control absolut del poder. I això vol dir que no hem de commemorar un judici tenint en compte el sentit que va tenir llavors i que va ser transcendental històricament? És clar que sí que cal commemorar-lo, sense manies. Aquella apel·lació a la història que feia Castro el 1953 es referia a la lluita revolucionària del guerrillers de Sierra Maestra contra la criminal dictadura de Batista —que rebia el suport dels EUA i de la màfia— i no pas a la dictadura comunista que ell va implantar l'1 de gener del 1959 i que s'ha perllongat amb el seu germà Raúl. La interpretació comunista d'aquells fets és posterior; quan el castrisme ja dominava el relat històric mitjançant la propaganda i pretenia construir el «mite» Fidel per reservar-li el paper principal.⁵ Hi ha un procés d'invenció del passat o de recreació, si es vol descriure d'una manera menys abrupta, que se serveix de la commemoració del passat per «corregir» la memòria hegemònica fins un determinat moment per imposar-ne una altra a la llum de la nova «legitimitat» política triomfant. Es tracta d'un procés de substitució d'una memòria per una altra. Una cosa així va passar quan els

LES COMMEMORACIONS S'HAN CONVERTIT EN L'EXERCICI MÉS SIGNIFICATIU DEL DESIG D'HISTÒRIA QUE EXPRESSA L'IMPULS DE LA MEMÒRIA

franquistes van sacrificar el nomenclàtor republicà, van descatalanitzar la toponímia o bé van suprimir els monuments emblemàtics de la catalanitat instal·lats en carrers i places.⁶

També pot passar que calgui bastir una memòria de cap i de nou, sense que calgui substituir res, per il·lustrar el relat polític. El «mercat simbòlic», com l'anomenaria Pierre Bourdieu.⁷ Les construccions monumentals, els memorials o fins i tot els cementiris són formes de representació d'aquesta memòria simbòlica que fins i tot adquireixen un valor catàrtic, per bé que el públic, diguem-ne, no protagonista pot mirar-s'ho amb una implicació emocional molt menor. N'hi ha exemples ben emblemàtics, des del cementiri militar d'Arlington fins al Fossar de les Moreres a Barcelona, passant pel Valle de los Caídos a San Lorenzo del Escorial, els memorials a la guerra del Vietnam, els museus de l'Holocaust, el Panteó de París, la mòmia de Lenin a Moscou o la mateixa capital dels EUA, Washington, DC, concebuda tota ella com un lloc de memòria per a un país amb una història molt curta.⁸ Un cas curiós són els famosos dibuixos de Marià Fortuny sobre el voluntaris catalans a la Guerra d'Àfrica de 1859, perquè tot reivindicant la catalanitat del combatents, al capdavant del quals hi anava el general Joan Prim, amb al·lusions elogioses cap als almogàvers, Víctor Balaguer va promoure'n l'apologia en el Jocs Florals del 1860 per recrear «la contribució catalana a un nacionalisme espanyol que volia compensar sense èxit les desfetes de l'imperi americà perdut».⁹ Tot plegat organitzat com si la memòria adquirís la disposició dels estrats geològics. Realment és un mercat en què diferents productes simbòlics es posen a la disposició del públic; productes que són consumits mitjançant la inclusió en les pròpies accions simbòliques dels, diguem-ne «clients», que és com s'hi referia Michel de Certeau, i als quals se'ls assigna més o menys valor (crèdit de veritat, o valor d'ús) d'acord amb el consum que se'n faci. D'aquesta manera, el consumidor dels productes simbòlics influeix sobre la interpretació, atès que atribueix a aquests símbols més o menys valor.¹⁰

En una ponència que vaig presentar en un congrés sobre identitats a Balaguer l'estiu del 2009,¹¹ plantejava que quan la zona zero de Manhattan es converteixi definitivament en un gran memorial a l'aire lliure dels efectes de l'«eix del mal», ¿qui recordarà en el futur que les famoses Torres Bessones es van construir damunt d'un antic cementiri d'esclaus negres? Ningú. De moment, l'única gran polèmica sobre la zona zero arrenca amb la decisió de les autoritats municipals de permetre la construcció d'un centre islàmic —que inclou una mesquita— dues mançanes més enllà. El debat ha derivat, fins i tot, en polèmica nacional.¹² I, tanmateix, la història s'escriurà més o menys com el que ja es podia llegir a la web de la Fundació Solidaritat UB pocs dies després de la catàstrofe novaiorquesa: «dos avions han xocat [l'11 de setembre] contra les

NOMÉS QUAN UNA SOCIETAT ACONSEGUEIX SER REALMENT LLIURE I OBERTA PER MIRAR ENRERE ES CONSTRUEIX UN DISCURS COMPARTIT DE LA COMMEMORACIÓ

6 Vegeu Fabre, Jaume, *Els que es van quedar: 1939, Barcelona, ciutat ocupada*, PAM, Barcelona: 2003. A la pàg. 10, Fabre també assenyala que la simbologia franquista no va tenir cap arrelament a Barcelona i que la falta de connexió emotiva amb el nou règim va esdevenir total.

7 Bourdieu, Pierre, *Language and Symbolic Power*, Harvard University Press, Cambridge, Mass: 1991.

8 Passonneau, Joe, *Washington Through Two Centuries*, Penguin USA, 2004.

9 Balcells, Albert, *Llocs de memòria del catalans*, Proa, Barcelona: 2008.

10 De Certeau, Michel. *The practice of everyday life*, University of California Press, Berkeley: 1980/1984.

11 «No hi ha orxata sense xufes. Simbolisme i cerimonial en la creació de les identitats contemporànies» [en premsa].

12 Vegeu la crònica de Marc Bassets a *La Vanguardia* del 21-08-2001: <http://ves.cat/bcCf>.

3 Vegeu Rosa, Alberto; Bellelli, Guglielmo i Bakhurst, David, «Representaciones del pasado, cultura personal e identidad nacional», *Educação e Pesquisa*, São Paulo, v. 34, núm.1, pàgs 167-195, gen./abr. 2008

4 Vegeu l'article «La banalitat dels símbols», dins *Manual de sensacions*, Angle Editorial, Barcelona: 2004, pàgs. 33-37.

5 Vegeu, per exemple, el pròleg de l'escriptora i periodista argentina Stella Calloni a l'edició del famós al·legat en una edició del 2008 de l'Editorial Punto de Encuentro.

Twin Towers a Nova York, on han causat més de 5.000 desapareguts/morts, i han destrossat no només l'*sky line* de la ciutat dels gratacels sinó un dels símbols del capitalisme i del poder econòmic de l'anomenat món lliure». On són els esclaus? A qui interessin aquells esclaus negres que ja no hi són després de la tragèdia de l'11-S? I el cert és que els ossos d'uns 20.000 esclaus africans estan enterrats sota del Baix Manhattan i que com a mínim el 10 per cent d'aquests esclaus eren musulmans.¹³ L'islam perviu enterrat en les entranyes de Manhattan mentre els novaiorquesos polemitzen sobre la conveniència o no d'obrir una mesquita a prop del «lloc sagrat» on els islamistes criminals van derivar les torres bessones que s'havien convertit en la llosa definitiva damunt de la memòria dels esclaus. Paradoxes de la història!

Els debats sobre els «lloc de memòria» són habituals a tot arreu. Arran del reordenament urbanístic del sector marítim de la frontera entre Barcelona i Sant Adrià del Besòs, quan l'Ajuntament barceloní va decidir aprofitar la celebració del Fòrum de les Cultures 2004 per fer desaparèixer barraques i fàbriques, la dramàtica memòria del Camp de la Bota també va entrar en

aquesta àrea fosca del record que enterboleix els fets del passat.¹⁴ En aquelles platges, allí on hi havia el castell de les Quatre Torres —també conegut com l'Escola Pràctica d'Artilleria— els franquistes va afusellar un munt de persones i ara només ho recorda una petita placa, com aquella que es posa davant dels arbres que assenyalen-ne l'espècie. Al recinte del Fòrum el memorial que s'hi ha instal·lat passa desapercebut i, a més, tampoc no esmenta que allí, el juliol del 36, les patrulles de control també van afusellar-hi un

TAMBÉ POT PASSAR QUE CALGUI BASTIR UNA MEMÒRIA DE CAP I DE NOU, SENSE QUE CALGUI SUBSTITUIR RES, PER IL·LUSTRAR EL RELAT POLÍTIC

munt de persones considerades feixistes. És veritat que el 2004 Francesc Abad va impulsar a la xarxa el projecte Diagonal núm 1. 08019 Barcelona per difondre un «espai públic —un espai que té a veure amb allò comú i també amb la seva dimensió social i política—, una enorme llosa de formigó on acaba el carrer principal de Barcelona, la Diagonal, que enterra una depuradora d'aigües i que ara esdevindrà una vasta esplanada de setze hectàrees amb vistes al mar. Va ser el lloc escollit per rebre els visitants del Fòrum 2004 i un dels escenaris principals de les seves activitats: tallers, concerts, zona d'oci. Sota d'aquesta llosa hi havia el Camp de la Bota: més de 1.700 morts per la repressió franquista. Més endavant, el mateix Francesc Abad es va encarrerar de crear i dissenyar l'exposició itinerant El Camp de la Bota, inaugurada el gener del 2006 al Museu d'història de la immigració de Catalunya de Sant Adrià de Besòs. Anys més tard, concretament el novembre del 2010, el Memorial Democràtic i l'Ajuntament de Sant Adrià van organitzar unes Jornades de Treball sobre el Camp de la Bota, amb una parcialitat ideològica tremenda. La mateixa que pretén explicar la història dels vencedors i els vençuts amb argument que ratllen la perversió neuròtica. Un exemple recent és la reinterpretació de la violència revolucionària durant la guerra civil espanyola que planteja l'historiador i sindicalista gironí Xavier Díez al llibre *Venjança de classe*, que és una defensa a ultrança dels antagonismes històrics com si res no haguessin passat els anys i no coneguéssim més coses.¹⁵ Quan la història esdevé mera memoràbia

alliçonadora, la mirada relativista fa que uns morts siguin més morts que un altres i que el dolor de l'enemic sigui menys intents que el nostre. I és que al Camp de la Bota, agradi o no, les «patrulles de l'alba» revolucionària van liquidar-hi més de 8.000 persones.

Les commemoracions sempre tenen un sentit, doncs. Una intencionalitat, vull dir. Per tant, la tria sobre què cal i què no cal commemorar no és mai innòcua. Establir un cànon de memòria o d'història és un perill. Aquells que defensen que ha d'existir una memòria oficial pública volen imposar-ne els criteris sense tenir en compte la pluralitat de perspectives en la interpretació del passat. És el que passa, per exemple, quan es vol elaborar una història nacional, diguem-ne, exemplar. Fa un anys, quan Maria van der Hoeven era ministra d'Educació a Holanda (2002-2007), va promoure la creació d'una comissió a la qual va encarregar l'elaboració d'un cànon d'història nacional amb l'objectiu «d'estimular a compartir coneixements que s'està d'acord que són el fonament de la història i la cultura holandeses». El president de la comissió, el medievalista Frits van Oostrom, professor d'Humanitats a la Universitat d'Utrecht, es va afanyar a deixar clar que ni es proposaven imposar una identitat nacional, ni el cànon havia d'esdevenir un instrument per imposar-la.¹⁶ Potser no, però el problema és si hi ha consens o no i fins a quin punt la història nacional reflecteix la complexitat del passat. I és que la història, encara que sigui nacional, no serà mai coherent. Sigui com sigui, el 16 d'octubre del 2006 la comissió va presentar a la ministra una primera versió del cànon històric holandès, que tindria una segona versió revisada el 3 d'octubre del 2007, fins que finalment l'1 d'agost del 2009 es va incloure en el currículum escolar, amb un web que serveix de guia per a docents i estudiants: <http://entoen.nu/>. Sembla ser que les 14 seccions i els 50 fenòmens de què consta el cànon de la història d'Holanda són ben acceptats per tota la comunitat educativa. Per a mi, això no obstant, el procés i el resultat em sembla que segueix el patró del políticament correcte, del qual, per cert, els holandesos ja n'haurien d'haver despertat amb els assassinats del polític populista Pim Fortuyn el 6 de maig del 2002 i del cineasta Theo van Gogh, que va tenir lloc el 2 de novembre del 2004.

En molts sentits —ha escrit Anthony D. Smith¹⁷— els símbols, costums i cerimònies nacionals són els aspectes més potents i permanents del nacionalisme d'estat o del que aspira a tenir-ne. Encarnen els seus conceptes bàsics, fent-los visibles i clars per a tots els membres de la comunitat, tot anunciant els preceptes d'una ideologia abstracta en termes concrets i palpables que evocuen respostes emocionals instantànies en tots els estrats de la comunitat. Un etno-simbolisme eficaç que de vegades, però, provoca malsons.

LA TRIA SOBRE QUÈ CAL I QUÈ NO CAL COMMEMORAR NO ÉS MAI INNÒCUA. ESTABLIR UN CÀNON DE MEMÒRIA O D'HISTÒRIA ÉS UN PERILL

Agustí Colomines i Companys és professor d'Història Contemporània a la Universitat de Barcelona.

16 Van Oostrom, Frits; Slings, Hubert (eds.), *A Key to Dutch History*. Amsterdam University Press. Amsterdam: 2007.

17 *Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*, Routledge, Londres: 2009.

13 Vegeu <http://ves.cat/bcCM>.

14 Vegeu <http://ves.cat/bcC5>.

15 *Venjança de classe. Causes profundes de la violència revolucionària a Catalunya el 1936*, Virus editorial, Barcelona:2010. El llibre es pot descarregar sencer a <http://ves.cat/bcCV>.